ЛИТЕРАТУРНАТА ДЕЙНОСТ НА АНТУН ГУСТАВ МАТОШ С ОГЛЕД НА КУЛТУРНИЯ ЖИВОТ В ЕВРОПА И В ЮЖНОСЛАВЯНСКИТЕ СТРАНИ ОТ КРАЯ НА XIX И НАЧАЛОТО НА XX ВЕК

Саша Шмуля
Университет в Баня Лука

Саша Шмуля. Литературная деятельность Антуна Густава Матоша в свете культурной жизни Европы и южнославянских стран конца XIX-го и начала XX-го века

В настоящей статье мы рассматриваем жизнь и литературную деятельность Антуна Густава Матоша как части периода европейской культуры конца XIX и начала XX века, обычно называемого Belle époque. Как он сам о себе говорил – «дитя устаревшего девятнадцатого и старик еще неповзрослевшего двадцатого века». Общая история утверждает, что период между 1871 и 1914 годами характеризуется несколькими десятилетиями мирной жизни и стабильности между великими силами на европейском континенте. При помощи компаративного подхода к этому периоду в европейском контексте мы рассматриваем более существенные факты, касающиеся культурной и исторической жизни эпохи, ее научно-технического прогресса и просперитета, а также общественно-политических отношений между европейскими нациями – отношений, которые в это время оказали значительное влияние и на культурные традиции. Жизненный путь Антуна Густава Матоша (1873 – 1914) почти совпадает с развитием эпохи стабильности и благоденствия, но одновременно с тем и многочисленных противоречий, что оставило ощутимый след в его литературном и интеллектуальном творчестве.

Ключевые слова: *Антун Густав Матош, Belle époque, литература, культура, компаративное изучение южнославянских литератур*

Saša Šmulja. The Literary Works of Antun Gustav Matoš from the Perspective of the Cultural Life in Europe and the South Slavic Countries at the End of the 19th and the Beginning of the 20th Century

The paper explores the life and the literary works of Antun Gustav Matoš in that period of European cultural life at the end of the 19th and the beginning of the 20th century, often referred to as Belle époque. He often considered himself as 'a child of the elder 19th century and an old man of the yonger 20th century.' The period between 1871 and 1914 includes several decades of peace and stability among the

great powers of the European continent. Through a comparative approach analysis to this period in the European context, we review the essential facts related to the cultural and artistic life of this age, to its scientific and technological progress and prosperity, as well as to the socio-political relations among the European nations at that time, which definitely has influenced the existing cultural trends. The life path of Antun Gustav Matoš (1873-1914) almost coincides with the development of this age of stability and prosperity, but also with numerous contradictions that have left a visible trace in his literary and intellectual works.

Key words: *Antun Gustav Matoš, Belle époque, literature, culture, comparative research analysis of South Slavic literature*

Увод

Големият хърватски и южнославянски писател и един от най-важните литературни посредници между южнославянските и големите европейски средища на културата от края на XIX и началото на XX век Антун Густав Матош се ражда две години след приключването на Френско-пруския конфликт, на който по това време се гледа като на последния голям конфликт в Европа през XIX век и който завършва през 1871 година. Умира през март 1914 година – само няколко месеца преди започването на Първата световна война. Въз основа на тези интересни и красноречиви съвпадения, но и на неговия целокупен литературен и литературно-критически опус можем да кажем, че Матош е изтъкнат представител, познавач и критик, но и истински син на тази епоха: епоха на силен възход и напредък на европейската култура, изящните изкуства и модернизма. Матош се изгражда като творец, осъзнавайки величествените постижения на този плодоносен период, приема модернистичните принципи и е настроен позитивно към международния литературен и културен обмен в широки, европейски граници. По отношение на поетиката неговият опус се намира на челно място както в хърватската, така и сред останалите южнославянски литератури, а и компаративно-културологически е изключително важен и интересен. Матош е вкусил от красотата и богатството на тази епоха, пребивавайки за известно време във вероятно най-голямото средище на европейската култура за онзи период – Париж (1899 – 1904). Като автор, който с творбите си допринася за разцвета на естетическата и артистичната красота на този плодоносен период на Южнославянската и Европейската модерна[1], в голяма част се изявява и в Белград, където

[1] **Модерна** – название, общоприето от литературознанието най-вече в славянските страни за означаване на първия етап на Модернизма, т.е. за времето от края на XIX и началото на XX в. – Б. ред.

пребивава два пъти (1894 – 1897 и 1904 – 1908) и през тези периоди изключително добре опознава сръбската литература и култура, превръщайки се в неин всеобхватен съдник и критик[2]. Освен това доста често Матош се занимава с проучване и олитературяване на различни феномени от европейската културна карта от онова време като отличен познавач на актуалните течения, стилове и мода в изкуството. Тези негови становища, приноси и опит го превръщат в способен писател, познавач на постиженията на отделните европейски култури, поддръжник и посредник на европейските културни ценности и в този смисъл – в „добър европеец“[3].

Интеркултурният аспект на литературната и критическата дейност на Матош ще ни разкрие писателя в светлината на величествения период на европейски напредък и всеобща размяна на идеи, мисли и блага, който самият той характеризира като „пулсиране на европейската кръв“, визирайки преди всичко културата и изкуствата. В многобройни текстове Матош се обръща към актуалността на тази обмяна и взаимодействието между европейските нации, както и към многоплановостта на явлението модерност. В неговите критически работи и бележки тази ера ни се разкрива като период, в който на вълните на антипозитивистичните и антинатуралистичните настроения се стига до същностни промени и в науката, и в художественото творчество по онова време. Макар и в своеобразен стил, често с груба и натежала литературност, Матош се проявява като изключително осведомен, начетен, красноречив и ревностен критик, който рядко греши. Работите му обхващат критически текстове и рецензии за художествени и научни събития от целия континент и макар в неуреден вид, разпръснати из многобройните вестници и списания, както и в неговите книги, те представляват фрагментарен, но внушителен исторически преглед на епохата. Той пише за литературата, музиката, театъра и изобразителните изкуства, запознат е с тенденциите в научната мисъл и отношенията ѝ с основните литературнохудожествени течения от периода, познава обществените и политическите теории, актуалните обществено-политически отношения и общите културни специфики на много от европейските нации, както и дейността на най-характерните им представители. Пътеводната

[2] Повече по този въпрос вж. Шмуля 2010а. – Б. а.

[3] По-късно, имайки предвид същия период от историята на европейската култура, Стефан Цвайг определя неговите най-бележити представители със същата качествена характеристика. Като представител на хърватската и специалист по сръбска култура, като последовател, почитател и познавач на френската и другите големи европейски култури, Матош наистина е такъв. – Б. а.

звезда на Матош за „движението на великите мисли“ сред европейските народи е свидетелство за промените, които по онова време се извършват в широки размери и които обхващат, а като краен резултат – и хомогенизират европейския континент в една очарователна и преди всичко красива интеркултурна епоха.

Матош и неговото време

Казват, че това е епоха на целокупен просперитет с ярко изразено съзнание за прогреса, период на силен развой на науката и време на големи технически открития (Дига 2007). В областта на културния и творческия живот това е също изключително плодотворен период, стиловете се сменят в духа на все по-ярко изразената модернизация на творческия процес, а целият сонм от шедьоври от тази епоха превръщат естетическата красота в нейна главна особеност (*Belle époque*) (Готшел, Лоайе 2005). В културноисторическия контекст на този период се зараждат модерното европейско изкуство и многобройните модернистични течения и стилове. Матош често пише за модерността като за плурализъм от моди, стилове и противоречиви сензации, докато Модерната в литературата той характеризира като сбор от „всички литературни антинатуралистични течения и доктрини, от които най-важното течение е символистичното“[4]. В текста „За модерността“ („О модерности“)[5] Матош подчертава, че това понятие означава „отрицание на всичко, което е досегашно, старо, обикновено [...] всичко, което е ново и приемано като по-добро от старото“ (СП, IV: 272). Матош си дава сметка за многобройните моди и стиловия плурализъм, които преобладават и се сменят в епохата на прехода между двата века в културнохудожествено и научно отношение, но и в останалите области на човеш-

[4] Текстовете на Матош ще цитираме по *Събрани произведения в двадесет тома*. Редакторския и издателския подбор ръководи Мариян Маткович, както и редакторите Драгутин Тадиянович, Неделко Миханович, Дубравко Йелчич, Вида Флакер, Ловро Жупанчич, Славко Батушич и Давор Капетанич. Всички цитати от текстовете на Матош, както и цитатите от приложението и бележките на редакторите от отделните томове ще бъдат по-подробно обозначени в бележки под линия със съкращението СП за цитираното издание *Събрани произведения*, римски цифри за сборник (I – XX) и арабска цифра за страница. Напр. СП, IV: 191. Бележката ще съдържа и библиографската единица от първия публикуван текст. Напр. А. Г. Матош: „Лирика Симе Пандуровића“, *Хрватска смотра*, IV, књига V, св. IX – X, бр. 65 – 66, стр. 300 – 304; Загреб, 10. и 25. маја, 1909. На този принцип в скоби цитираме и данните за същия текст, напр. (СП, IV, 188 – 196). – Б. а.

[5] Статията на А. Г. Матош „За модерността“ („О модерности“) е публикувана за първи път в „Народне новине“, LXXV, бр. 85, стр. 1 – 2, и бр. 86, стр. 2 – 3; Загреб, 15 и 16 април 1909; в СП, IV: 272 – 279. – Б. а.

кия живот, при които модата и модерността определят стила на човека и модерното изразяване в съвременните обществени тенденции.

> В модата присъстват всички стилове, а сецесионът ги е смесил в стил, който до днес не е успял да се обнови. На мода са Ницше, един аристократ, и плебейските доктрини, евионизмът[6] на Толстой и национализмът на Барес, милитаризмът и антимилитаризмът, мистицизмът и атеизмът, скептицизмът на Ренан и догматизмът на демокрацията, поетиката на анархията на Уитман и Верхарен, рафинираният формализъм на Бодлер и Стефан Георге. На мода са Кропоткин и католическият модернист абат Лоази, младият японец и феодалната европейска аристокрация, торпедото и разкопките на Капитолия: накратко, най-противоречивите сензации [...].
>
> (СП, IV: 274)

С известен скептицизъм по отношение на тази „мода на всички моди“ и „стил на всички стилове“ Матош подчертава, че тази епоха всъщност „е с рафинирана красота“ и „е лишена от стил“. В текста „Литературата и писателите“ (1907) Матош изтъква, че „от всички столетия най-новото е най-литературното“, че книгите и литературата, четенето и писането, свободната мисъл и литературното творчество са изключително силни и много разпространени на европейския континент на прехода между столетията. Една от неговите най-интересни и в същото време най-хубави метафори – за „литературната република“[7], ни показва с каква духовита оригиналност Матош обръща внимание на красотата на тази епоха, но и на потенциала на една своеобразна поетична „националност“, като с това сочи и доста важната роля на творците и поетите, чийто брой все повече се увеличава сред обществото:

> Днес има над 300 000 творци в Европа и гарантирано също толкова писатели: брой, нечуван досега в културната история. Ако тази литературна република успее да се обедини и организира в истинска държава, то властта ѝ би била по-силна от всички байонети на европейския въоръжен свят.
>
> (СП, IV: 281)

Матош живее във времето на истински плурализъм, в период на многобройни промени на територията на Европа, които са видими във

---

[6] **Евионизъм** (или ебионизъм) – раннохристиянска секта, близка до юдаизма, която приема Иисус за месия и отрича неговата божественост. – Б. ред.

[7] Статията на А. Г. Матош „Литература и литературни дейци“ („Књижевност и књижевници“) е публикувана за първи път в „Глас Матице хрватске“, II, бр. 9 – 12, стр. 74 – 81, Загреб, 25 юни 1907; в СП, IV: 280 – 292. – Б. а.

всички сфери, включително и в изкуството. Матош вижда Европа като динамично пространство, в което нациите и културите осъществяват контакти помежду си в процеса на културното взаимодействие и размяната на идеи, мисли и блага. За Матош културна Европа е жив организъм, в чиито артерии пулсира нейната литература. В текст от 1906 година[8] се пита: „Не са ли литературните течения в Европа [...] пулсациите на европейската кръв, пътуване на големите мисли от народ към народ?“ (СП, XIII: 84).

Епоха на напредък и модерност (1871 – 1914)

През последното десетилетие на XIX и първото десетилетие на XX век чак до началото на Първата световна война европейският континент е обхванат от бурни промени с широк обхват – в сферата на културния и политическия живот, на научното, техническото и икономическото развитие, които биха могли да се нарекат епохални. Значителните промени в областта на естествените и обществените науки, част от които влияят върху художественото творчество и културния живот на цяла Европа, през осемдесетте години на XIX век са съпроводени с коренна промяна в методологията на научните дисциплини, която на Запад се отразява в реакцията спрямо позитивизма, сциентизма, рационализма, обективизма и материализма. В науката, както и в областта на литературното и художественото творчество в значителна степен започва да участва философията на ирационалното, идеалистичното, метафизичното, спиритуалното и „несъзнателното“. Накратко, от това време започва радикалното обръщане към вътрешния свят, към индивидуалното и интуитивно преживяване като похват на художественото творчество, а съответно и като път на научното познание. Опора в интуитивното съзнание се търси както във философията, така и в областта на литературното и художественото творчество по това време. През този период се реализира и забележителен технически напредък, съпроводен от редица открития в модерната наука, което ще се превърне в характерен параметър и на културния живот в Европа. Цяла поредица епохални научни и технологични открития напълно модернизира европейската цивилизация. Усъвършенстват се възможностите за комуникация, а в рамките на това – и възможностите за пътуване като признак за висок стандарт на живот, както и като предпоставка за пътеписното творчество, в което Матош е особено изтъкнат като творец.

[8] Статията на А. Г. Матош „Йезуитска критика“ („Језуитска критика“) е публикувана за първи път в „Савременик“, I, кн. 2, бр. 7 – 8, стр. 137 – 139, Загреб, юли 1906; в СП, XIII: 82 – 85. – Б. а.

Още като млад критик в текст от началото на 1897 година[9] Матош прави няколко паралелни забележки върху културния, художествения и научния живот на големите европейски нации, като посочва най-забележителните събития и най-значимите имена, както и някои остроумни наблюдения върху основните културни и интелектуални течения в Европа.

> Безспорно е, че и реакцията в европейската политика помогна за създаването на литературната реакция. Само че главната причина за този феномен е в това, че модерната наука разяде всички основи, върху които се крепи старата обществена сграда, но не можа или все още не е успяла да внесе своите практични постулати сред широките слоеве на обществото.
>
> (СП, VIII: 40)

В своите многобройни текстове за културните движения и творческите тенденции сред европейските нации, а на първо място – сред хърватската и сръбската, Матош взема под внимание обществено-политическите условия и констатира тяхното влияние върху художествената практика. Той е отличен познавач на обществените и политическите теории, чието отражение тълкува в литературната и художествената практика и критика, а и в междулитературните отношения на отделните национални литератури.

Всички тези промени, развитието и напредъкът в много области, но същевременно и декадентското настроение в областта на художественото творчество създават и косвено определят културната и литературната ситуация в Европа. Същото се случва и във всички южнославянски страни, които представляват тогавашната литературна периферия и в които почти по едно и също време, но с известни разлики между отделните литературни корпуси на литературноисторическата сцена настъпват редица събития, които по-късно повечето критици характеризират като ключови и в компаративно-исторически, и в поетически аспект. Модерната се смята за повратна точка с голямо значение за литературна и културна Европа, а поради активните европейски междулитературни влияния тя бележи обрат и в по-новата история на южнославянските литератури. Преди всичко заради факта, че през този период се стига до силна литературна хомогенизация на целия континент, която до голяма степен се дължи на процеса на почти навременното, но

[9] Имаме предвид статията на А. Г. Матош „В зората на 1897“ („На освиту 1897“), публикувана за първи път в „Бранково коло“, III, бр. 2, колона 56 – 62, Сремски Карловци, 9. (21) 1. 1897; в СП, VIII: 38 – 43. – Б. а.

радикално литературно обръщане на литературната периферия на Европа към нейния център. В този смисъл във всички южнославянски литератури този обрат представлява крачка напред с огромно значение, чрез която се определя предстоящият им развой и последователната им литературна европеизация. Силно проявеният всестранен интерес към проучването на европейските литератури дефинира подобна литературна и културна ориентация в сръбската и хърватската литература и вероятно най-значимите и плодотворни връзки с големите европейски литературни нации благодарение именно на този интерес се превръщат в трайна категория. Хърватската и сръбската литература от онова време се характеризират с почти синхронния наплив на модерните идеи, които биват адаптирани към местните литературни, но и обществено-политически условия.

Краят на XIX и началото на XX век в Европа са специфични и с това, че към себе си привличат внимание многобройните различни етноси, културно и национално пробудени в лоното на могъщи империи, но с надеждата за скорошно освобождение и независимост (Робертс 2002). Традициите, езиците и вероизповеданията разноцветно блещукат на културната карта на европейския континент. Някои творци виждат в този период на разцвет на европейската култура предизвестие за пълното приближаване и истинското обединение на Европа в нейните различия (Цвайг 1966). Този идеал и до днес се проявява като основна либералнодемократична и културна тенденция към общ живот и просперитет, която в течение на целия XX век от европейската история преживява своите възходи и падения. Този процес на хомогенизация и самата картина, която показва целокупната културна ситуация в края на XIX и началото на XX век, биха могли да се представят като мощно континентално ядро в Средна и Западна Европа, от което все по-силно се разпространява плодотворно влияние към периферията, докато и тя (периферията) културологически не се модернизира и не се включи напълно в общото европейско развитие. Естествено, това ядро се образува от могъщите култури на Германия, Франция и Англия, а една от най-силните е на австро-унгарската монархия с множеството етноси и други различни идентичности, които тя обхваща със своята имперска мощ и насърчава с културната си продуктивност. В Източна Европа се простира пословично силната Русия, която също обхваща многобройни етноси и в своите водещи центрове Москва и Санкт Петербург изгражда здрави основи на модерната култура и модерното творчество през така наречения „сребърен век на руската поезия“. На полуостровните части от Европа модерната култура не процъфтява с такъв интензитет

както в нейния център, но все пак съществува силна културна комуникация и плодотворен диалог между центъра и периферията. Скандинавските и балканските страни се намират в различна политическа и икономическа позиция, под силното влияние на могъщите съседни култури и империи. Въпреки това културният живот дава многобройни плодове, многобройни творци и световноизвестни учени[10]. През този период от европейската култура не остават неми и страните на Пиренеите, както и Италия на Апенините, която започва еуфорично модерния си живот вече в обединено кралство.

Благодарение на образованието, придобито в страните от Западна и Средна Европа, но и на големия напредък в областта на комуникациите много наши студенти (сред които много бъдещи поети и изтъкнати представители на националните литературни стремления към европейските ценности) се превръщат в посредници, които активно разпространяват културните и литературните влияния именно към периферията на европейския континент. Това показва и примерът на някои сръбски и хърватски студенти, сред които много бъдещи поети и изтъкнати литературни критици, получили висшето си образование в големите центрове на европейската култура, откъдето като своеобразни междулитературни посредници пренасят модерните литературни идеи в сръбския, съответно в хърватския културен контекст. Матош, който безславно завършва обучението си във Виена, а преди това и гимназиалните си дни, по-късно се старае да компенсира тази липса с постоянно и упорито учене, страстно четене и ревностна критика. Следователно Матош е един вид литературен самоук, което почти не може да се забележи, с изключение на стиловите и правописните грапавини, които забелязваме в някои негови текстове. С поетическото си дело и живота си тези посредници помагат не само малките европейски култури да заприличат на по-големите и по-силните, но и високата европейска култура съществено да се доближи до значително по-широк интелектуален, артистичен, а и обществен кръг. Пътуванията към центровете на тази висока култура и тяхното представяне в по-малките и по-малко продуктивните среди представляват важни фактори за културната комуникация, процъфтяването на пътеписния жанр и на някои публицистични литературни видове. Този интеркултурен диалог протича в рамките на един вид независимост от политическия тип комуникация, в която се дефинират международните отношения на времето, а отноше-

[10] През този период сръбската култура ражда мислители от световно значение, каквито са Никола Тесла, Михайло Пупин, Милутин Миланкович, Йован Цвиич, Михайло Петрович Алас и т.н. – Б. а.

нията между народите и картата на тяхното културно взаимно проникване в литературата и изкуството сега очертават и пътеписците, сред които са отново някогашни студенти, дипломати и културни дейци, добри познавачи на европейските обществени и културнохудожествени условия. Техните творби са опоетизирани и от нестихващата страст към пътешествията и посещенията на големите европейски културни дестинации, както и на по-малко познати, екзотични и примамливи места и култури. Сърбите и хърватите опознават многобройните европейски национални култури, техните столици и други културни дестинации, дори и най-отдалечените, подобно на величествената Норвегия, именно от творчеството на своите пътеписци. Благодарение на своите творци като посредници сръбската и хърватската култура по всичко започват да приличат на високата европейска култура, а най-вече – по силния си стремеж към общите европейски ценности. Тези две южнославянски култури се проникват взаимно и се приближават една към друга и може би най-важният посредник, който с еднакво внимание следи какво се случва в тях, е точно Антун Густав Матош. По същия начин се приближават и проникват помежду си и други европейски национални култури, особено онези, които териториално и генетически са предразположени към културна и художествена взаимност. Приближаването и взаимното обогатяване на немската и френската култура също не би било възможно и така плодотворно, ако те въпреки политическите си различия и конфликти не осъществяваха своите междунационални отношения чрез размяната на идеи и в областта на научния живот, и на културната практика. Немската *модерна* (die Moderne) и френският *край на века* (fin de siécle), които по-късно ще станат един вид синоними в общия стремеж на тези две европейски нации към прогрес на целокупния научен и културен живот, се въздигат и изявяват точно по времето, когато междунационалните и политическите отношения между двете страни са изострени до краен предел.

Езиково обединени, но културно съществено различни, сърбите и хърватите развиват доста сложни междунационални отношения заради обстоятелствата, създадени в края на XIX и началото на XX век. По време на Берлинския конгрес (1878) Сърбия е призната за независима държава, дори е разширена териториално, докато хърватският народ все още е под политическата и културната доминация на Австро-Унгарската империя. В публицистичните работи на Антун Густав Матош често присъстват сравнения между обществено-политическите и културните обстоятелства в Сърбия и онези в Хърватия. Усложняването на взаимоотношенията се случва колкото в политически, толкова и в идеологически план,

който обхваща и проблематиката „етнически произход“, съответно идеята за „политическата нация“ при хърватите. В статията си „Сърбите, всички и навсякъде“ (1849) Вук Стефанович Караджич подчертава, че езиковият и етническият принцип при самоосъзнаването на нациите са еквивалентни показатели за общия произход на някои южнославянски народи. При хърватите пък Анте Старчевич в съответствие със съвременните тенденции за приемане на идеята за хърватската „политическа нация“ неуморно се застъпва за всички политико-правни и идеологически аспекти на хърватското национално битие. Тези две силни личности оказват значително за времето си влияние върху обществения и културния живот при единия и съответно – при другия народ. Понятието за нация на Караджич се поддържа от голям брой сръбски интелектуалци, водени от идеята за помирение между стария антагонизъм по отношение на вероизповедание, националност, докато много хърватски интелектуалци, сред които и Матош, поддържат учението на Старчевич и в края на XIX, и през XX век, когато между сърби и хървати избухват няколко конфликта, мотивирани именно идеологически. Но независимо от този факт двата народа и двете национални литератури от този период постигат доста осезаемо, ако не и пълно отклонение от Вуковите идеали, съответно от идеологията на Старчевич, а това отклонение се отразява в техните собствени успехи в проекта за литературна и културна европеизация, както и в стремежа към взаимно литературно сближаване.

Интеркултурният живот в Европа и южнославянските страни в края на XIX и началото на XX век

Европейската културна карта от края на XIX и началото на XX век представлява разкошен и многоцветен стенопис, нарисуван с хармонични линии, в който ясно се отразява видима и разбираема перцепцията за целостта. Можем да го сравним и с величествена композиция, чиито ясни звуци се сливат в концерт със спонтанния отзвук на музикални тонове в по-тихите „пространства“ на мелодичната хармония. Понякога това е очарователен дворец, специално създаден, за да може под блестящата му естетическа външност да се събират творците, които като в работилница да се занимават със създаването на европейската поетическа модерност. Вероятно бихме могли да охарактеризираме културната ситуация в Европа на прехода между двете столетия като модерна геополитическа експозиция с континентални размери, подобно на парижкото *Световно изложение*, което само по себе си символизира европейските културни и технически постижения на тази плодотворна епоха. А може и като разкъсваща небето стоманена конструкция, от

която всяка, дори най-малката част има незаменима роля в единното и монументално начинание и чиято вертикална символика се основава не само върху устрема към свръхземните художествени ценности, но и върху здравата почва и хоризонта, стабилните основи и още по-силното взаимодействие между всички части от нейната структура.

Всички тези метафори намират „покритие“ в културната реалност на прехода между столетията, в чието създаване заедно със силните и винаги продуктивни страни на Средна и Западна Европа имат дял и почти всички национални култури от целия континент, хомогенизирайки се в усилието за обща културна модернизация. В такъв процес е неизбежно в изкуството да се появяват многобройни и хетерогенни тенденции с различно качество и различен интензитет, но това няма решаващо влияние върху крайните цели на модерната литературностилова и интеркултурна епоха. Многобройните плодове на литературното творчество, музикалното, музикалносценичното, театралното и изобразителното изкуство и архитектурата от този период, многобройните артистични сдружения, които със своята дейност и творческа енергия допринасят за раждането на тези плодове на културата, интеркултурните посредници и институциите, списанията, понякога дори и кафенетата като места за събиране на творците, урбанизацията на културата и другите културни процеси – всичко това много прилича на проект с континентални размери, който има за цел да преодолее закостенелия традиционализъм и академизъм, догматичната и доктринална философия на изкуството, т.е. има за цел да се модернизира творческият процес, да се утвърдят поетическите и творческите свободи, да се стимулира креативността и да се модернизира самият творчески акт.

Тласната от всеобщия напредък в западната и централната част на континента и предопределена от националния възторг в страните, които през този период скъсват с многовековното империалистическо иго, както и от ситуацията на страните, които тепърва ще дочакат своето освобождение, европейската Модерна обхваща все по-широко културно пространство, демонстрирайки се чрез резултатите на напредъка си не само в културния и научния живот, но и в икономически и социален план. Най-важната грижа на културното и художественото творчество във всички тези страни е степента на гражданска свобода, която цари в тях. Тя е съставна част и признак на прогресивните европейски култури, както и идеал и цел, към които се стремят творците в още неосвободените земи. Въпреки че много от страните все още водят борба с ниското ниво на общата култура и образованието, повечето европейски общества са обхванати от вълната на силна еуфория от чувството за единение на високите култури, осезаемия напредък и подобряването на

стандарта на живот. До началото на Първата световна война вълните на модерността до голяма степен покриват целия континент, релативизирайки значението на административните граници и политическите междунационални отношения на културната карта на европейската Belle époque, трайно променяйки културната картина на континента към нов етап в историята на човешката цивилизация. Появяват се и отделни призиви на някои творци за европейско обединение не само в общия културен стремеж към реализация на модернистичните планове, но и в едно общо, наднационално, европоцентрично общество в момент, в който виждат или само предвещават неговия изгрев. И все пак културната карта на континента в рамките на етническите и политическите граници още дълго ще продължи да свидетелства за най-голямата ценност на европейската цивилизация – естественото реално съществуване на пословично красива и разноцветна мозайка от култури.

Въпреки това на прехода между двата века се появяват и негативните аспекти на просперитета, плурализма и напрежението в международните отношения в Европа. Те се проявяват под формата на слабост в културата и във вид на предчувствие за негативните последици от промените, чиито размери сме описали в предходни изследвания. Те ще предизвикат и засилят усещането за криза, зависимост, несвобода и упадък сред голям брой творци. В някои страни, най-общо казано, интензитетът на художественото творчество, както и на културния живот нараства неимоверно много благодарение на значителния икономически ръст, но това директно влияе и върху индустриализацията на обществото и урбанизацията на големите градове, чиито негативни последици много творци изпитват като мрачно предчувствие за някакъв предстоящ крах.

> Много хора, които живеят в Belle époque – в края на деветнайсети век – смятат постиженията на Запада в науката и изкуството за триумф. Но има и културни критици, какъвто е Ницше, които отхвърлят външния блясък на този период като фасада; за тях декадансът, упадъкът и моралното падение представляват истинската реалност.[11]
>
> (Пери 2000: 453)

И много творци реагират изцяло негативно, като по този начин показват недоволството си и само привидност на всеобщо въодушевление, изразявайки се като поети и човешки личности в декаданса и дег-

[11] През този период сръбската култура ражда мислители от световно значение, каквито са Никола Тесла, Михайло Пупин, Милутин Миланкович, Йован Цвийич, Михаило Петрович Алас и т.н. – Б. а.

радацията, екзистенциалната умора и депресията. Негативната естетика и декадентският поглед към света на Бодлер много бързо намират последователи не само в рамките на френската култура, но и из цяла Европа. Надвисвайки отначало най-вече над Париж, облаците от меланхолия и песимизъм бързо закриват голяма част от Европа, която по онова време основно е фиксирана върху френската столица като модел за урбанистично и културно развитие. По този начин се създават предпоставките този ренесансов период на прага на съвременната европейска история да бъде белязан и от кризата и декаданса, песимизма и останалите многобройни подобни тенденции в областта на духовния и творческия живот, при което на двете времеви граници на тази светла и красива епоха трагизмът на Бодлер и Дис (като пример за един по-висш смисъл на съдбата на твореца) потвърждават съществуването на обратната, мрачната перспектива на модернизма.

От в първите си творчески и литературнокритически изяви Матош се насочва към европейските модернистични течения. В началото отношението му към явлението поетически декаданс е негативно, но по-късно променя донякъде становището си. В текста „Impromptu“[12] отхвърля декаданса като творческа особеност на модерните подражатели на Бодлер. „Декадансът е зараза, подчертава Матош, а модерните декаденти са подражатели на Бодлер, следователно карикатура на карикатурата“ (СП, XIII: 28). Матош уважава авторитета на По и Бодлер, но срещу подражателите е крайно скептичен. Смята По за гений, предтеча на всички писатели декаденти, индивидуалист, творец, който умее да прави невъзможното възможно. Бодлер пък уважава като поет с ярко изразен талант, но не така и не толкова, колкото По. Според Матош Бодлер е „най-големият декадент и диаболист“, който се „води почти слепешката по По“ и в чиито работи са „нажежени всички модерни грешки освен една: обожава формата“ (СП, XIII: 26). Следователно Матош първоначално използва понятието на Гьоте „декадент“, за да назовава поетите, които се появяват на европейската литературна сцена изпод поетическия „шинел“ на По и Бодлер, но успоредно с това понятие използва и термина на Мореас „символисти“[13]. Накратко – Матош не цени последователите на Бодлер, а в текста „Impromptu“ характеризира декаданса понятийно и поетически по безкомпромисен начин:

---

[12] Статията на А. Г. Матош: „Impromptu“ е публикувана за първи път в „Нови вијек“, IV, Сплит, 1 март – 15 юни, 1899; в СП, XIII, 16 – 55. – Б. а.

[13] Статията на А. Г. Матош „Две смърти“ („Двије смрти“) е публикувана за първи път в „Савременик“, V, бр. 7, 537 – 541, Загреб, януари 1910; в СП, VII, 74 – 77. – Б. а.

> Тъй като съдържанието на думата декадент в устата на един противник на декаданса е морално, то означава de facto бодлеровците, тоест парижката школа в тесен смисъл, на която повече или по-малко подражават нейните нефренски приятели. Този вид декаданс ме отвращава, защото не е здрав. При всички положения е естествен, тъй като в крайна сметка и болестта, и гниенето са естествени явления. И душевните чуми имат своите миазми: думите в книгите на заразените писатели.
>
> (СП, XIII: 28)

От времето, когато пише тези думи, „на Матош са нужни три години, за да се обърне към декаданса“ и да се превърне в борец за „подчертания индивидуализъм, независимостта на твореца и свободата на художественото творчество“ (Томич 1970: 368). Като зрял критик Матош твърди, че декадансът не е никаква поетическа школа, а всъщност е едно нещастно понятие, въведено от Теофил Готие, докато говори за Бодлер.

> Тази реакция срещу бруталната и тясна антипоетична поетика, чийто най-типичен представител е Зола, дава на модерна Европа всички нейни известни модерни поети и само един Скерлич има куража да каже, че творбите на Бодлер, Верлен, Лафорж, Метерлинк, Ибсен, Ницше, символистите Барес, Верхарен, А. дьо Рьоне са „нещо шарлатанско, грозно и напълно безплодно“. Движението, което повърхностните хора наричат „декадентско“, фактически е знак за литературен ренесанс, възраждане, а не декаданс и упадък.
>
> („Лириката на Сима Пандурович“, СП, IV: 191)

В текста, в който категорично и убедително се дистанцира от своите младежки разбирания за декаданса като „карикатура на карикатурата“, Матош отхвърля възможността това да е била отминала мода или пък „преболедувана болест“, но настоява, че това литературностилово явление, без значение как се нарича, е родило най-големите и най-значителни европейски поети от този период, доминиращи „не само във френската поезия, но и в Италия с Д’Анунцио, в Германия с Демел, бодлеровците Ст. Георге и Хофманстал, в Полша с Пшибишевски, Тетмайер и Каспрович, в Русия с Балмонт и Андреев, с естетизма на Мережковски и ницшеанския индивидуализъм на Горкиевия пролетариат“ (СП, IV: 192). Противопоставяйки се на Скерлич и неговото виждане за модернистичните поетически тенденции в сръбската литература, той се опитва да реабилитира поезията на Пандурович и Дис, смятайки, че при тези писатели на първо място се забелязват отражението на болката, нещастният и неуреден душевен живот, а не модерният декаданс или подражаването на френския поетически модернизъм.

Заключение

Да се върнем към по-светлата страна на европейската култура от този период, за да направим заключителен преглед на значението, обхвата и динамиката на модерната творческа дейност, подтикнати от чувството, че е необходимо да се преодолеят старите ценности, а с това неизбежно да се оформят новите, младежките ценности в система, която ще характеризира един значително по-различен стил на художественото творчество. Че това чувство се появява на територията на целия континент, показахме с краткото сравнение на условията, които се проявяват разнообразно в рамките на различните национални граници или чрез въздействието на интеркултурните влияния, но отново с еднакво или поне сходно намерение мисълта и стилът на модерното творчество да заживеят възможно най-силно. При тези процеси отделните европейски национални култури съществено се хомогенизират в усилията всичко онова, което е характерно за не толкова отдавнашното европейско културно минало, всичко, което представлява и дефинира не толкова „стария“ свят, да се замени с новата ценностна система на модерното, просперираща общество във визията за по-добър свят и по-добра цивилизация. Тези нови, идеални ценности разпознаваме в набелязващата се потребност от наднационално съзнание, което ще кристализира в космополитна гражданска култура и в някакъв вид културна утопия, докато в нейното създаване участват равноправно всички европейски нации. Модел на едно такова общество предлага Стефан Цвайг в своята въодушевена визия за тази епоха, и то от значителна дистанция във времето, която определя не само неговата обективност, но за съжаление, и неговата лична трагедия. В своята автобиография *Вчерашен свят* (*Die Welt von Gestern*) от 1942 година, която същевременно съдържа ценни и обширни отрязъци от културната история на европейския континент от края на XIX до средата на XX век, с житейския си опит Цвайг свидетелства за културния, обществения и научния живот, за големия напредък на европейското общество, неговия космополитизъм и либерализъм, но и за залеза на *хубавата епоха*, който потопява всички европейски ценности в кървава война:

> Величествена беше тази укрепваща вълна от сила, която от всички брегове на Европа се удряше в нашите сърца. Но в същото време ние дори не подозирахме, че това, което ни правеше щастливи, носи в себе си опасност. Бурята от гордост и вяра в себе си, която тогава загърмя из цяла Европа, носеше със себе си и облаци. Може би възходът дойде прекалено бързо, може би държавите и градовете прекалено бързо придобиха сила, а чувството за надмощие винаги подвежда и хората, и държавите да употребят силата и

да злоупотребят с нея. [...] Ако днес [...] се попитаме защо през 1914 година Европа влезе във война, няма да намерим нито една причина с разумен характер, нито повод. Не ставаше въпрос за идеи, а едва ли е ставало въпрос за малките гранични области; не бих могъл да си обясня това по друг начин, освен с излишъка от сила, с трагичната последица от онзи вътрешен динамизъм, който се беше натрупал през четиридесетте години мир и напираше да се освободи чрез сила.

(Цвайг 1966: 466)

Това са само някои от характеристиките на епохата, зародила се във времето, когато парадоксално и паралелно в Европа се развиват хуманитарните идеи за равенство и равноправие между хората, но също и многобройните деструктивни идеологии с крайна изходна точка в расизма, национализма, ксенофобията и антисемитизма. Нито житейският път, нито интелектуалното дело, мисълта и творчеството на Антун Густав Матош са били имунизирани срещу тези негативни явления, за което свидетелстват множеството идеологеми в творчеството на този писател, особено когато става дума за неговата обществена, критическа, а също и интеркултурна дейност[14]. Този сегмент от неговия опус се заобикаля и пренебрегва от сръбската и хърватската критика, въпреки че е твърде значителен преди всичко като обратната страна на онези големи идеи и мисли, както и на литературната виртуозност на писателя, според която той, както вече казахме, е истински представител на тази прекрасна интеркултурна епоха.

Превод от сръбски: **Елица Маринова**

Източници

Сабрана дјела Антуна Густава Матоша (1873 – 1914 – 1973), књиге I – XX, Загреб: ЈАЗУ, Либер, Младост, 1973.

Литература

Гетшел, Лоайе 2005: Goetschel, Pascale, et Loyer, Emmanuel. *Histoire culturelle de la France, de la Belle Époque à nos jours*, Armand Colin, 2005.

Дига 2007: Дига, Жак. *Културни живот у Европи на прелазу из 19. у 20. век*. Превела с француског Татјана Портман. Београд: Clio, 2007.

[14] Повече по този въпрос вж. Шмуля 2010. – Б. а.

Пери 2000: Пери, Марвин. *Интелектуална историја Европе*. Превео са енглеског Ђорђе Кривокапић. Београд: Clio, 2000.

Робертс 2002: Робертс, Џон М. *Европа 1880 – 1945*. Превели са енглеског Маја и Вук Марковић. Београд: Clio, 2002.

Томич 1970: Томић, Јосип. Матош и француска књижевност. // *Хрватска књижевност према европским књижевностима. Од народног препорода к нашим данима.* Зборник радова, уредили Александар Флакер и Крунослав Прањић. Загреб: Либер (издања Института за знаност о књижевности), 1970.

Цвайг 1966: Zweig, Stefan. *Zvjezdani sati čovječanstva, Jučerašnji svijet.* Preveo s njemačkog Vladislav Šarić. Rijeka: Otokar Keršovani, 1966.

Шмуля 2010а: Шмуља, Саша. Антун Густав Матош и српска књижевност**.** // *Књижевна историја*, XLII, 142, Београд, 2010, 579 – 596.

Шмуля 2010б: Шмуља, Саша. Антун Густав Матош и српска култура. // *Филолог*, број 2, година I, Бања Лука, 2010, 83 – 99.